

Boris VUKIĆEVIĆ*

VJERSKE SLOBODE I SEKULARIZAM U CRNOJ GORI

Sažetak: Kao država koja se nalazi na prostoru gdje se susrijeću različite civilizacije, Crna Gora je multikonfesionalno društvo. S druge strane, istorija ispunjena stalnim ratovima i dominacija komunističke ideologije tokom druge polovine dvadesetog stoljeća dovele su do niskog stepena posvećenosti vjerskom životu. Kao i većina ostalih postkomunističkih zemalja, Crna Gora prolazi kroz renesansu vjerskih zajednica koje traže prava za koja smatraju da su im bila oduzeta u skorijoj istoriji.

Vjerske slobode su garantovane Ustavom Republike Crne Gore od 1992. godine, a potom i Ustavom Crne Gore od 2007. Ne postoji poseban zakon koji reguliše vjerske slobode, a Zakon o pravnom statusu vjerskih zajednica iz 1977. i dalje je na snazi. Crna Gora, poput drugih postkomunističkih država, nailazi na pritiske da pronade mjeru između poštovanja vjerskih sloboda koje su bile ograničene tokom vladavine komunizma i poštovanja opštih trendova sekularizacije.

Pored problema koji karakterišu sve tranzicione zemlje od Baltika do Jonskog mora, Crna Gora ima i specifičnosti koje čine vjerska pitanja osobito kompleksnim i zahtijevaju naročito osjetljive načine njihovog rješavanja.

Pravno regulisanje vjerskih prava i sloboda i status vjerskih zajednica u Crnoj Gori su složena pitanja. Nije riječ samo o različitim vjerskim dogmama, već o izrazu dubokih podjela u crnogorskom društvu, koje uključuju različite poglede na nacionalnu istoriju, kulturu, jezik, čak i na sam nacionalni identitet. To je razlog zbog čega je teško očekivati jasno i konačno rješenje za postojeće probleme – svako pravno djelovanje usmjereno na regulisanje vjerskih pitanja mora imati u vidu očuvanje sekularizma (laiciteta) kao osnovne vrijednosti građanskog društva i zaštitu slobode svakoga da na svoj način poštuje Boga (ne ugrožavajući slobode drugih) kao jedne od četiri Ruzveltove slobode koje su uključene u osnove sistema Ujedinjenih nacija.

Ključne riječi: *Crna Gora, vjerske slobode, sekularizam, konkordat, islamska zajednica, pravoslavna crkva, jevrejska zajednica, multikonfesionalnost*

Još otkada je Rimsko carstvo podijeljeno na istočni i zapadni dio, Crna Gora se našla na prostoru prožimanja dva velika kulturno-civilizacijska kruga, grčkog i rimskog. Kada je i vjerska podjela postala formalizovana, nastav-

* Doc. dr Boris Vukićević, Fakultet političkih nauka Univerziteta Crne Gore

ljeno je prisustvo dvije velike grane hrišćanstva – katoličanstva i pravoslavlja, i premda je prvobitno prva dominirala, nakon osvajanja Duklje od strane Raške nastupio je uspon pravoslavlja koje će postati najuticajnije religije na prostoru Crne Gore, iako je katoličanstvo očuvalo trajnu prisutnost. Nakon dolaska Osmanskog carstva na balkanske prostore, kao i u drugim krajevima, u Crnoj Gori je došlo do islamizacije značajnog broja stanovništva. Snažno prisustvo islamske tradicije, posebno u istočnim i sjevernim krajevima zemlje, uz postojanje još nekih manjih vjerskih zajednica (Hrišćanska adventistička crkva, Evangelistička crkva, Jehovini svjedoci, Jevrejska zajednica) upotpunjuje vjersku sliku Crne Gore.

No, iako je s jedne strane, kao što je često slučaj u multikonfesionalnim sredinama, pripadnost religiji značajan činilac u izgradnji nacionalnog identiteta, s druge strane su ekonomska zaostalost zemlje tokom vjekova i ratnička priroda crnogorskog naroda uticali da vjerska pripadnost bude tek nešto više od puke identifikacije sa vjerskim imenom i simbolima. Veliki uticaj koji je Komunistička partija imala u Crnoj Gori, još od početka dvadesetih godina XX vijeka, doprinio je još većem udaljavanju crnogorskog stanovništva od vjerskog života. Na prvim popisima stanovništva nakon Drugog svjetskog rata u Crnoj Gori je bilo više ateista nego i u jednoj drugoj jugoslovenskoj republici, a procjene iz šezdesetih godina, kada se vjerska pripadnost više nije popisivala, ukazuju na još manji broj vjernika.¹

Jugoslavija je spadala, u pogledu vjerskih prava, među najliberalnije socijalističke zemlje. Po pravilu, a to je i u Jugoslaviji bio slučaj, odnosi su u njima bili najkomplicovaniji sa Rimokatoličkom crkvom. Međutim, potpisivanjem ugovora sa njom 1966. godine Jugoslavija je i u tom pravcu napravila iskorak.² Što se tiče islamskih vjernika, nakon pobjede revolucije država je sprovodila politiku skidanja zara i feredže koju su podržavali i sveštenici, a 1950. je doni-

¹ Na popisu iz 1953, posljednjem na kome su se građani izjašnjavali o vjeri do 1991. godine, u Crnoj Gori je bilo 31.5% lica bez vjerske pripadnosti, dok je jugoslovenski prosjek bio 12.5%, a ni u jednoj drugoj republici ili pokrajini nije prelazio 13.4%. Godine 1964. je, prema podacima koje su predstavnici vjerskih zajednica dostavili Komisiji za vjerska pitanja SR Crne Gore u republici bilo 5.3% pravoslavnih, 2.5 rimokatolika i 5.9% muslimana (uz oko 100 adventista), dok je ostatak stanovništva, preko 83%, bio bez vjere. AMVCG, Izvještaj o radu Komisije za vjerska pitanja SR Crne Gore za 1964. godinu, prema: Folić, Zvezdan, *Država i vjerske zajednice u Crnoj Gori 1945–1965*, Podgorica, 2007, str. 117.

² Potom je predsjednik Tito postao prvi predsjednik jedne socijalističke države koji je došao u službeno posjetu Vatikanu, 29. marta 1971. godine. Cvrlje, Vjekoslav, *Vatikanska diplomacija*, Zagreb, 1992, str. 125.

jet i Zakon o zabrani zara i feredže.³ Ipak, skidanje zara i feredže nije bio samo izraz ostvarivanja ideja pobjedničke socijalističke ideologije, već proizvod šireg pokreta emancipacije žena koji je počeo još ranije u državama koje nisu bile socijalističke – Egiptu početkom vijeka, a potom Turskoj 1935. i Albaniji 1937. godine.⁴

Ustav Socijalističke Republike Crne Gore iz 1974. u nekoliko članova se indirektno ili direktno bavio vjerskim pravima i slobodama. Tako određuje da su svi građani jednaki u pravima i obavezama, bez obzira na vjeroispovijest⁵, a da je protivustavno i kažnjivo svako raspirivanje vjerske mržnje i netrpeljivosti⁶. Ustav dalje predviđa da je ispovijedanje vjere slobodno i privatna stvar svakog čovjeka, vjerske zajednice su slobodne u vršenju vjerskih obreda i vjerskih poslova i odvojene od države, protivustavna je zloupotreba vjere i vjerske djelatnosti u političke svrhe, društvena zajednica može materijalno pomagati vjerske zajednice, a u granicama određenim zakonom, vjerske zajednice mogu imati pravo svojine na nepokretnosti. Takođe, predviđa se da vjerske zajednice mogu osnivati samo vjerske škole za spremanje sveštenika.⁷

Nakon ukidanja jednopartijskog sistema i odbacivanja marksističke ideologije, vjerske zajednice su u Crnoj Gori i Jugoslaviji, kao i u cijeloj Istočnoj Evropi, dobile novi zamah. Podjele koje su u socijalizmu ublažavane sada su ponovo dolazile do izražaja, a viševjekovna podjela u duhovnom biću crnogorskog naroda u pogledu njegove pripadnosti i porijekla dobila je svoj izraz i u crkvenoj dimenziji

VJERSKE SLOBODE U MEĐUNARODNIM I EVROPSKIM KONVENCIJAMA

Već u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, usvojenoj 1948.⁸ stoji da sva prava njome predviđena pripadaju svima, bez obzira na, između osta-

³ O tome više u: Rastoder, Jasmina, *Crnogorska štampa o položaju muslimanki i akciji skidanja zara i feredži u barskom i ulcinjskom srezu 1946–1950*, u: Almanah, 41–42, Podgorica, 2008, str. 321–326; Folić, Zvezdan, *Op. cit.*, str. 446.

⁴ Folić, *Op. cit.*, str. 444.

⁵ Ustav Socijalističke Republike Crne Gore, član 181, Službeni list Socijalističke Republike Crne Gore, broj 5/1974.

⁶ *Ibidem*, član 197, stav 3.

⁷ *Ibidem*, član 200.

⁸ Usvojena na Generalnoj skupštini OUN bez glasa protiv. Ipak, osam zemalja se uzdržalo od glasanja, među njima Saudijska Arabija, SSSR, Južnoafrička Republika, kao i FNRJ.

log, vjeroispovijest.⁹ U Deklaraciji takođe stoji: „Svako ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti; ovo pravo uključuje slobodu promjene vjeroispovijesti ili uvjerenja i slobodu da čovjek sam ili u zajednici s drugima, javno ili privatno, manifestuje svoju vjeru ili uvjerenje podučavanjem, običajima, molitvom i obredom.”¹⁰ Ovaj član je, praktično, direktno prepisan u aktuelni crnogorski Ustav, a inače je sadržan i u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima.¹¹ Treba pomenuti da se u Deklaraciji utvrđuje da obrazovanje treba da unapređuje razumijevanje, trpeljivost i prijateljstvo među svim vjerskim grupama¹², što ukazuje na značaj koji obrazovni sistem ima na razvoj kulture tolerancije, pa i kulture ljudskih prava uopšte, kao što je, nažalost, ono često bilo alatka u rukama netolerantnih i autoritarnih sistema, koje je uticalo na kršenje ljudskih prava i sloboda. Ovaj stav preuzima i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (PESK).¹³

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravim (PGP) jedan je od temeljnih međunarodnih akata iz oblasti ljudskih prava, zajedno sa Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima i PESK-om. Usvojen 1966. godine, a stupio na snagu 1976. Godine, PGP doslovno preuzima član 18 iz Deklaracije, proširujući ga zabranom prinude koja bi mogla nauditi nečijoj slobodi da ostane pri svojoj ili usvoji drugu vjeroispovijest, ograničavanjem mogućnosti ograničenja ovih prava, kao i predviđanjem slobode roditelja odnosno staratelja da obezbijede vjersko i moralno vaspitanje djece u skladu sa svojim ubjeđenjima.¹⁴ Ovo je predviđeno i Protokolom uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, s tim što se u njemu eksplicitno govori o „vjerskim i filozofskim uvjerenjima roditelja”.¹⁵ U daljem tekstu PGP zabranjuje vjersku diskriminaciju, ističe jednaku zaštitu svih pred zakonom, bez obzira na vjeru, a predviđa i posebnu zaštitu za vjerske manjine.

Takođe, opredijeljenost Organizacije za evropsku bezbjednost i saradnju za slobodu vjerovanja i vjeroispovijesti definisana je i u VII principu Završnog akta iz Helsinkija.

⁹ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, član 2.

¹⁰ *Ibidem*, član 18.

¹¹ Evropska konvencija o ljudskim pravima, član 9.

¹² Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, član 26.

¹³ Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, član 13.

¹⁴ Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 18; Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, član 13, stav 3.

¹⁵ Protokol uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, član 2.

VJERSKE SLOBODE U CRNOJ GORI NAKON UVOĐENJA POLITIČKOG PLURALIZMA – NORMATIVNO I U PRAKSI

U osnovi, u postkomunističkom periodu vjerska prava i slobode utvrđeni su Ustavom Republike Crne Gore iz 1992, koji je zamijenjen Ustavom Crne Gore iz 2007. Ustav Republike Crne Gore kaže: „Pravoslavna crkva, Islamska vjerska zajednica, Rimokatolička crkva i druge vjeroispovijesti su odvojene od države. Vjeroispovijesti samostalno uređuju svoju unutrašnju organizaciju i vjerske poslove, u granicama pravnog poretka. Država materijalno pomaže vjeroispovijesti.”¹⁶ Njime je takođe zabranjeno izazivanje i raspirivanje vjerske netrpeljivosti, kao i izazivanje i podsticanje vjerske neravnopravnosti.¹⁷ Naglašena su takođe, u nizu odredaba koje garantuju manjinska prava, i vjerska prava i slobode koja su sa tim povezana (vjerski identitet, vjerska udruživanja). Aktuelni ustav je izbjegao nabranje vjerskih organizacija kao što je to učinio prethodni (iako je u ekspertskoj verziji nacрта ustava bila navedena svaka veća vjerska zajednica u zemlji). To je došlo kao izraz duboke podjele u korpusu pravoslavnih vjernika koja još uvijek nije postojala kada je donijet prethodni Ustav.

U svakom slučaju, nepominjanje vjerskih zajednica u Ustavu, bez obzira na razlog, može se pozitivno ocijeniti s obzirom na postojanje drugih, manjih vjerskih zajednica koje Ustav nije pominjao (ili nije predvidio da će one u međuvremenu nastati) što bi moglo dovesti u pitanje ravnopravnost, npr. pripadnika Jevrejske zajednice. Takođe, i sam naslov iznad člana (u prethodnom ustavu „vjeroispovijesti”, u aktuelnom „odvojenost vjerskih zajednica od države”) indicira promjenu odnosa, jer je u prvom slučaju *neutralan*, dok u drugom *jasno naglašava sekularnu prirodu države*. Pored odvojenosti od države, aktuelni ustav utvrđuje još i ravnopravnost vjerskih zajednica i njihovu slobodu vršenja vjerskih obreda i vjerskih poslova. Ustav iz 2007. ne koristi termin *vjeroispovijesti* koji je upitan, i manje određen od termina *vjerska zajednica* u ovom kontekstu. U dijelu koji se odnosi na ljudska prava i slobode, Ustav garantuje slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti. Svakome se jamči pravo na slobodu vjeroispovijesti, pravo da promijeni vjeru i slobodu da sam ili u zajednici s drugima, javno ili privatno, ispoljava vjeru ili uvjerenje molitvom, propovijedima, običajima ili obredom. Uz to, niko nije obavezan da se izjašnjava o svojim vjerskim i drugim uvjerenjima. Sloboda ispoljavanja vjerskih uvje-

¹⁶ Ustav Republike Crne Gore, član 11, Službeni list Republike Crne Gore, 48/92.

¹⁷ *Ibidem*, član 42.

renja može se ograničiti samo u izuzetnim slučajevima.¹⁸ Niko nije dužan da protivno svojoj vjeri ili ubjeđenju ispunjava vojnu ili drugu obavezu koja uključuje upotrebu oružja.¹⁹ Ovo je najeksplicitnije slučaj sa Jehovinim svjedocima. Ustav omogućava i sprečavanje širenja informacija i ideja radi spečavanja propagiranja vjerske mržnje i diskriminacije,²⁰ kao i zabranu djelovanja i osnivanja političkih i drugih organizacija usmjerenih na izazivanje vjerske mržnje i netrpeljivosti.²¹ Konačno, i ovaj Ustav predviđa vjerska prava i slobode koja su povezana sa manjinskim pravima u dijelu koji se odnosi na zaštitu identiteta manjina.

Ono što je donijelo komplikaciju u periodu nakon odbacivanja marksističke ideologije bila je podjela koja je nastala među dominantnom grupom vjernika – pravoslavicima. Za vjerske zajednice širom Istočne Evrope promjene su donijele mnogo novoga, no, pored očekivanog rasta uticaja crkve na društvo (pa i na politiku), u nekim zemljama je došlo i do neželjenih efekata.

Pored problema karakterističnih za sva tranziciona društva od Baltika do Jonskog mora, neke države imaju i određene specifičnosti koje čine vjersku problematiku naročito kompleksnom, i nameću rješavanje koje mora biti osobito senzibilno. Tako je u Bugarskoj došlo do rascjepa u tamošnjoj pravoslavnoj crkvi, budući da je dugogodišnji patrijarh Maksim sarađivao sa režimom Todora Živkova. Otcijepljeni dio BPC, međutim, nije povukao za sobom veliki broj vjernika iako je u jednom periodu imao podršku vlasti. U Ukrajini je došlo do formiranja Ukrajinske pravoslavne crkve Kijevskog patrijarhata, odvojene od Ruske pravoslavne crkve. Veliki broj vjernika i sveštenika, međutim, ostao je vjeran UPC Moskovskog patrijarhata. U Moldaviji je takođe došlo do podjele – Ruska pravoslavna crkva dala je 1992. autonomiju Moldavskoj pravoslavnoj crkvi, dok je istovremeno Rumunska pravoslavna crkva ponovo osnovala Besarabsku mitropoliju²² koju je država priznala tek nakon odluke

¹⁸ Ustav Crne Gore, član 46, Službeni list Crne Gore, 1/07.

¹⁹ *Ibidem*, član 48.

²⁰ *Ibidem*, član 50.

²¹ *Ibidem*, član 55.

²² Između dva rata današnja Republika Moldavija bila je dio Rumunije i Rumunska pravoslavna crkva je imala jurisdikciju na njenoj teritoriji.

U ovakvim slučajevima, uloga vlasti nije da vještački ukine pluralizam, već da se postara da sukobljene grupe počnu da ispoljavaju uzajamnu toleranciju. Robers, Gerhard, Koje međunarodne pravne obaveze treba uključiti u zakon o religiji, u: *Pravni položaj crkava i vjerskih zajednica u Crnoj Gori danas*, Zbornik radova međunarodnog naučnog skupa (Bar, 23–25. maj 2008), Nikšić, 2009, str. 28.

Evropskog suda za ljudska prava. I u jednom i u drugom slučaju podjela među vjernicima i sveštenstvom nastupila je nakon sticanja nezavisnosti.

Novostečeno odbacivanje ruske političke dominacije odrazilo se i na crkvena pitanja, tj. na sticanje nezavisnosti (u Ukrajini) ili vraćanje u okrilje druge crkve (moldavski slučaj, gdje je

nacionalno pitanje još kompleksnije nego u Ukrajini).

Slučaj Crne Gore uporediv je sa ove dvije bivše republike Sovjetskog Saveza. U Crnoj Gori je 1993. godine osnovana Crnogorska pravoslavna crkva, kao pandan Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Ova crkva nije nastala kao u Ukrajini, napuštanjem nekih (uključujući i vodećeg) sveštenika postojeće crkve, već dovođenjem sveštenika koji uglavnom nijesu djelovali u Crnoj Gori. Ona osnivanjem nije preuzela nijedan hram od SPC, a osnovana je pod otvorenim nebom, na cetinjskom trgu, izborom mitropolita aklamacijom od strane prisutnih vjernika. Od tada, ova podjela, kao dominantna, dopunjava ionako komplikovanu sliku vjerskih odnosa u Crnoj Gori.

U Crnoj Gori nije donijet poseban zakon o vjerskim slobodama, a pravni položaj vjerskih zajednica je i dalje regulisan Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 1977. godine.²³ Iako se već godinama najavljuje²⁴, još uvijek nije donijet upravo zbog veoma osjetljive situacije koja postoji u pogledu statusa vjerskih zajednica i njihovog odnosa sa državom, koji su tek djelimično definisani (tj. nijesu definisani kada je riječ o pravoslavnim zajednicama koje imaju više od 70% sljedbenika). Neki članovi ovog, još uvijek važećeg, zakona se u kontinuitetu krše pa tako SPC u Crnoj Gori nikad nije registrovana (suprotno članu 2, stav 2), a Mitropolija crnogorsko-primorska drži objekte ugostiteljskog tipa, odnosno, bavi se poslovima koji se ne smatraju

²³ Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, Službeni list Socijalističke Republike Crne Gore, broj 9/1977 Ovaj zakon je zamijenio raniji savezni Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 1953. godine. Hrišćanske organizovane zajednice – crkve, prave razliku između termina crkva i vjerska zajednica, i traže da se u zakonima navode i jedan i drugi termin.

Član 13 ovog zakona, koji je predviđao da se vjenčanje po vjerskom obredu može izvršiti samo nakon zaključenja braka pred nadležnim državnim organima, a krštenje djeteta samo nakon upisa u matičnu knjigu rođenih odlukom Ustavnog suda prestao je da važi. Odluka Ustavnog suda Republike Crne Gore kojom se utvrđuje da odredba člana 13 Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica nije u saglasnosti sa Ustavom Republike Crne Gore, Službeni list Republike Crne Gore, broj 36/2003.

²⁴ Najavljuje se da će 2013. biti donijet novi zakon. Informacija o procesu izrade Nacionalnog izvještaja o stanju ljudskih prava u Crnoj Gori u okviru drugog ciklusa Opšteg periodičnog pregleda Ujedinjenih nacija, Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija, 5. septembar 2012.

vjerskim obredima, odnosno vjerskim poslovima (član 25, stav 1). Postavljanje objekta na Rumiji od strane SPC može se okarakterisati kao ozbiljna provokacija pripadnika CPC i drugih vjerskih zajednica, uz činjenicu da je objekt postavljen bez dozvole nadležnih organa. Sveštenici SPC izazivali su i druge incidente, kao što je bio slučaj sa prekidom skupa Jehovinih svjedoka u Danilovgradu 17. aprila 2011.

Pitanje registracije vjerskih zajednica kod organa unutrašnjih poslova naročito je osjetljivo pitanje. U Crnoj Gori su na ovaj način registrovane Crkva Hristovog jevanđelja, Hrišćanska vjerska zajednica Jehovini svjedoci, Katolička misija „Tuzi”, Hrišćanska adventistička crkva, Evanđeoska crkva „Riječ božija”, Red vojske gostoljubivih svetoga Lazara od Jerusalima za Crnu Goru, Katolička vjerska zajednica – Franjevačka Misija Tuzi, Mešihat islamske zajednice u Crnoj Gori, Jehovini svjedoci, Biblijska hrišćanska zajednica i Crnogorska pravoslavna crkva (sjedište na Cetinju i crkvena opština Nikšić). Mitropolija crnogorsko-primorska Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori, registrovana je u Srbiji, tj. bila je registrovana na saveznom nivou u bivšoj državnjoj zajednici Srbije i Crne Gore. Barska nadbiskupija i Kotorska biskupija Katoličke crkve takođe nijesu registrovane u skladu sa Zakonom.²⁵

Donošenje Zakona o crkvama i vjerskim zajednicama u Srbiji i reakcije na njega pokazuju da je ovo jako osjetljivo pitanje u multinacionalnim sredinama, čak i ako ne postoji ozbiljan problem među vjernicima najveće vjerske grupe. Proklamovanje sedam crkava i vjerskih zajednica kao *tradicionalnih*²⁶

²⁵ *Ljudska prava u Crnoj Gori 2010–2011*, Gorjanc-Prelević, Tea (ur.), Podgorica, 2011, str. 285–286.

²⁶ Tradicionalnim crkvama proglašene su Srpska pravoslavna crkva, Rimokatolička crkva, Slovačka evangelistička crkva, Reformatska hrišćanska crkva i Evangelistička hrišćanska crkva, a tradicionalnim vjerskim zajednicama Islamska i Jevrejska vjerska zajednica. Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama Republike Srbije, član 10, Službeni glasnik Republike Srbije, 36/2006. I bosanski zakon pravi razliku, pa neke crkve i vjerske zajednice određuje kao *istorijski utemeljene*. Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, član 8, stav 2, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 5/2004. Makedonija je 1997. donijela Zakon o vjerskim zajednicama i religioznim grupama (septembra 2007. donijet je novi); Hrvatska je 2002. donijela Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica; Slovenija je 2007. donijela Zakon o vjerskim slobodama. Džomić, Velibor, Pravni položaj crkava i vjerskih zajednica u Crnoj Gori, u: *Pravni položaj crkava i vjerskih zajednica u Crnoj Gori danas*, Zbornik radova međunarodnog naučnog skupa (Bar, 23–25. maj 2008), Nikšić, 2009, str. 169.

Prije donošenja Zakona o vjerskim slobodama, Slovenija je potpisala sporazume sa nizom vjerskih zajednica. Čepar, Drago, Zakon o vjerskim slobodama i sporazumi sa crkvama u Sloveniji, u: *Pravni položaj crkava i vjerskih zajednica u Crnoj Gori danas*, Zbornik radova međunarodnog naučnog skupa (Bar, 23–25. maj 2008), Nikšić, 2009, str. 133–134.

dovodi u neravnopravan položaj „netradicionalne” crkve i zajednice, i otvara mogućnost ograničavanja njihovog djelovanja. Mnogi drugi zakoni odnose se dijelom i na vjerske zajednice i na izražavanje određenih vjerskih sloboda (npr. Zakon o svetkovanju vjerskih praznika, Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, Zakon o zaštiti spomenika kulture, Krivični zakonik, itd.).

UGOVORNO RJEŠAVANJE ODNOSA DRŽAVE I VJERSKIH ZAJEDNICA

U protekloj godini sklopljeni su ugovori sa tri vjerske zajednice u Crnoj Gori. Ovakvim djelovanjem Vlada je krenula ka definisanju sistema odnosa crnogorske države i vjerskih zajednica koje u njoj djeluju u okviru *sistema dogovora*. Ovim putem država uređuje odnose sa vjerskim zajednicama (status vjerskih zajednica, uzajamne pravne odnose, vjerske slobode, itd.) putem pojedinačnih sporazuma sa njima. Ovo su već uradile Bosna i Hercegovina i Hrvatska,²⁷ doduše, i jedna i druga *nakon što su prvo donijele zakon o vjerskim zajednicama*.

Vlada Crne Gore je sklopila Temeljni ugovor sa Rimokatoličkom crkvom (odnosno Svetom Stolicom) koji je 2012. ratifikovan, čime je Crna Gora ponovo postala prva većinski pravoslavna zemlja koja je sklopila konkordat.²⁸ Premda je to svakako pozitivan primjer koji pokazuje otvorenost crnogorske države prema manjinskoj vjerskoj zajednici i spremnost da joj se potvrde najveća prava, u skladu sa navedenim međunarodnim konvencijama i Ustavom Crne Gore, ipak je ostalo pitanje da li je to bilo neophodno uraditi u vrijeme kada Crna Gora nije još uvijek donijela zakon o vjerskim zajednicama, a dobar dio sadržine ugovora već je predviđen drugim aktima. Temeljni ugovor predviđa, između ostalog, da Crna Gora priznaje javnopravni subjektivitet Katoličke crkve, u skladu sa svojim Ustavom i odredbama kanonskog prava, kao i javnopravni subjektivitet svih subjekata koji ga imaju po kanonskom pravu Katoličke crkve, slobodu komunikacija Katoličke crkve i održavanja veza sa Svetom Stolicom, slobodu vršenja njenog apostolskog poslanja, slobod-

²⁷ Vukšić, Tomo, Sloboda vjere i stabilnost multikonfesionalnog društva, u: *Pravni položaj crkava i vjerskih zajednica u Crnoj Gori danas*, Zbornik radova međunarodnog naučnog skupa (Bar, 23–25. maj 2008), Nikšić, 2009, str. 92.

²⁸ I 1886. Crna Gora je postala prva većinski pravoslavna i prva slovenska zemlja koja je sklopila konkordat sa Svetom Stolicom. O tome više u: Dragičević, Risto J., *Ugovor Svete stolice s Knjaževinom Crnom Gorom 1886*, Cetinje, 1940.

no uređenje ustrojstva, kao i nepovredivost mjesta za bogoslužje.²⁹ Temeljni ugovor predviđa i nepovredivost ispovijesti kao i praznike koji su neradni dani za katoličke vjernike. Dok pitanje restitucije crkvene imovine ostavlja nekom budućem zakonu, Ugovor predviđa i pravo kupovine i otuđenja pokretnih i nepokretnih dobara, izgradnje crkava, ali i garanciju slobode posjedovanja, štampanja, izdavanja i distribucije knjiga, časopisa i sličnih materijala³⁰, *slobodan pristup internetu*, kao i mogućnost osnivanja svog radija i televizije, u skladu sa crnogorskim zakonima.³¹ Postavlja se pitanja da li su ova prava i slobode i ranije postojala i koliko je bilo neophodno ponovo ih regulisati ovakvim ugovorom. Isto važi i za pomenute praznike, karitativne organizacije, kao i mogućnost osnivanja vjerskih škola za obrazovanje sveštenstva (što u Crnoj Gori još uvijek ne postoji za katoličke, ali postoji već više godina za pravoslavne i muslimanske sveštenike). Ono što, međutim, predstavlja novitet jeste član 18 Ugovora. I dok stav jedan priznaje osnovno pravo roditelja na vjersku poduku njihove djece (što su priznale i univerzalne i evropske konvencije), stav dva *otvara mogućnost izučavanja katoličke vjere u javnim školama*. Ovim se, doduše stidljivo, navodeći da će biti regulisani nekim budućim ugovorom između strana, a i imajući u vidu viševjersku strukturu države i tekući proces zakonskih reformi, otvara mogućnost vjerske nastave u crnogorskim školama koje finansira država, što nije bio slučaj do sada (premda su druge zemlje u okruženju uglavnom uvele vjersku poduku u škole, sa efektima koji su rijetko izbjegli kontroverze). To ne bi bilo ni u skladu sa još uvijek važećim Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica, koji u članu 18, stav 3 implicira da nema vjerske poduke u *redovnim* školama.³² Činjenica jeste da u nekim sekularnim državama postoji vjerska poduka u školama, mada vodeće demokratske države (Francuska, SAD) ne dozvoljavaju vjeronauku u javnim školama. Činjenica je, takođe, da u društvima koja su višestruko podijeljena, a naročito po vjerskoj tradiciji, ovakav vid nastave može dovesti do segregacije i produbiti već postojeće podjele. Svakako da eventualna odluka o uvođenju ovakve nastave u javne škole ne može biti donijeta samo u dijalogu ove ili drugih vjerskih zajednica i Vlade, jer je riječ o vrlo značajnom društvenom pitanju od interesa za, prije svega, djecu, odnosno njihove roditelje. Ni

²⁹ Temeljni ugovor Crne Gore i Svete Stolice, članovi 2-7, Službeni list Crne Gore - Međunarodni ugovori, broj 7/2012.

³⁰ Što je predvidio i Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, član 22.

³¹ *Ibidem*, član 14.

³² „Vjersku pouku učenici redovnih škola ne mogu pohađati u vrijeme kada su dužni prema planu i programu škole prisustvovati redovnoj nastavi i vannastavnim aktivnostima.” Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, član 18, stav 3.

Ministarstvo prosvjete i sporta nije, bar do sada, pokazivalo zainteresovanost da se otvara ovo pitanje.³³

Verbalnom notom razmijenjenom devet mjeseci nakon potpisivanja Ugovora, a koja upotpunjuje Ugovor, Crna Gora je dobila određene ustupke od Svete Stolice koji nijesu neuobičajeni za ovaj vid sporazuma. Tako je dogovoreno da se teritorijalna konfiguracija crkvenih područja neće prostirati izvan granica Crne Gore, da će Vladu Crne Gore Sveta Stolica obavijestiti na povjerljiv način o imenovanju dijecezanskih biskupa kao i da se dobra koja predstavljaju kulturnu baštinu Crne Gore ne mogu otuđiti niti iznijeti iz zemlje bez saglasnosti Vlade. Po sklapanju ovog ugovora uslijedili su i ugovori sa drugim vjerskim zajednicama u zemlji. Ipak, bez obzira na relativno mali broj katoličkog stanovništva i manji uticaj Rimokatoličke crkve u Crnoj Gori nego što ga, recimo, ima Islamska zajednica, ovaj se ugovor posebno izdvaja. Prvo, riječ je o prvom ugovoru ovoga tipa, i svi naredni su rađeni po ugledu na neka njegova rješenja. Drugo, ugovori sklopljeni sa Rimokatoličkom crkvom specifični su jer se sklapaju u stvari sa Svetom Stolicom kao njenim rukovodećim tijelom. Sveta Stolica ima međunarodnopravni subjektivitet, tako da su ugovori između nje i neke države (pa tako i Crne Gore) međunarodni ugovori, što ih razlikuje od drugih ugovora koje Crna Gora sklapa (ili će sklopiti) sa vjerskim zajednicama.

Nakon sklapanja Temelnog ugovora sa Svetom Stolicom, Vlada je sklopila i ugovor sa Islamskom zajednicom u Crnoj Gori, inače najstarijom priznatom islamskom zajednicom na Balkanu. Ovim ugovorom je Vlada priznala Islamskoj zajednici pravni subjektivitet, koji je imala i prije stupanja na snagu ugovora.³⁴ Poput sporazuma sa Rimokatoličkom crkvom, Islamskoj zajednici Vlada garantuje slobodu uređivanja unutrašnjeg ustrojstva, slobodu komunikacije³⁵ i održavanja veza sa drugim vjerskim zajednicama, kao i pravo imenovanja i smjene muftija i drugih vjerskih lica (s tim što je, kao i u slučaju sa Rimokatoličkom crkvom, predviđeno da će Islamska zajednica nakon izbora, a prije imenovanja reisa, povjerljivo o tome obavijestiti Vladu). Ugovorom se takođe jemče prava i slobode koji su i ranije bili predviđeni – sloboda obavljanja vjerskih obreda i vjerskih poslova, nepovredivost prostora za vrše-

³³ www.slobodnaevropa.org/content/tema_sedmice_vjeronauka_u_skolama_crna_gora/24208042.html, unos na: 5. decembar 2012.

³⁴ Ugovor o uređenju odnosa od zajedničkog interesa između Vlade Crne Gore i Islamske zajednice u Crnoj Gori, član 3, dostupan na: www.monteislam.com, unos na: 5. decembar 2012.

³⁵ S tim što se ne spominje, zaista, suviše navedno pravo na pristup internetu koje je prisutno u Temeljnog ugovoru.

nje obreda, kao i neradni dani za islamske vjernike, sve regulisano kao što je i Ugovorom sa Svetom Stolicom. Uvodi se novina da se fakulteti obavještaavaju na početku kalendarske godine o vjerskim praznicima³⁶ kako studenti muslimani ne bi morali da polažu ispite na vjerski praznik, kao i mogućnost da muslimani koriste odmor tokom radnog vremena radi ispoljavanja vjerske molitve petkom – džuma namaza. Pitanja imovinskih prava, osnivanja vakufa – fondacija, restitucije dobara, izgradnje vjerskih objekata, osnivanja televizije i radija, vjerskih škola, kao i izdavanja i štampanja knjiga i časopisa uređena su po analogiji sa Temeljnim ugovorom sa Svetom Stolicom. Međutim, iako član 20 ovog ugovora predviđa da se u skladu sa osnovnim principom vjerske slobode priznaje osnovno pravo roditelja na vjersko podučavanje djece (koje je sadržano, kao što smo vidjeli, i u brojnim konvencijama), *nema dalje razrade ovog člana kroz otvaranje mogućnosti vjerske poduke u školama*. Postavlja se pitanje da li je Vlada uvidjela grešku koju je napravila u sporazumu sa Rimokatoličkom crkvom ili iz nekog drugog razloga nije i u ovom slučaju ravnopravno tretirala dvije vjerske organizacije. Potrebno je spomenuti i još jedno pravo koje ovaj ugovor predviđa, a naročito je kontroverzno u širem evropskom kontekstu. Naime, član 14 omogućava vjernicima da nose kapu ili maramu na poslu, u sistemu obrazovanja i pred državnim organima. To je praksa u mnogim zemljama, mada postoje ili su postojala u bliskoj prošlosti ograničenja, pa i zabrane u nekim evropskim zemljama (Francuska, Belgija, Švajcarska³⁷) i nekim dominantno muslimanskim zemljama, gdje se pokrivanje glave kod žena smatra pripadnošću političkom islamu, tj. otporu protiv sekularne države (Turska, Tunis, djelimično Sirija, Maroko). U Crnoj Gori taj problem, barem do sada, nije postojao te ovo pravo nije izazivalo sporenja. Pokazatelj različite prirode ugovora sa Islamskom zajednicom i sa Svetom Stolicom jeste i posljednji član ugovora sa Islamskom zajednicom koji kaže da ugovor stupa na snagu danom potpisivanja (dakle, sklopila ga je Vlada, u okviru svojih Ustavom datih ovlašćenja, bez potrebe ratifikacije – potvrde od strane Skupštine koja je predviđena za međunarodne ugovore).

³⁶ Budući da su muslimanski vjerski praznici (kao i Uskrs, i jevrejski vjerski praznici) „klizni,” a ne fiksirani za određeni datum gregorijanskog kalendara.

³⁷ Ove zabrane je potvrdio i Evropski sud za ljudska prava, kao na primjer u slučaju *Dahlab protiv Švajcarske*, kada je potvrdio odluku švajcarskih sudova da zabrane nošenje marame učiteljici u javnoj školi.

<http://www.fin.ba/datoteke/dahlab-protiv-svicarske.pdf>; http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/80119CA2-3425-43D9-9FEB-524829C637B1/0/FICHES_Libert%C3%A9_9_religion_EN.pdf, unos na: 5. decembar 2012.

Konačno, takođe u januaru 2012. Vlada je potpisala i ugovor sa Jevrejskom zajednicom Crne Gore³⁸. Ovim ugovorom Vlada takođe priznaje subjektivitet Jevrejskoj zajednici prije sklapanje ugovora, priznaje joj pravo da sama uređuje svoje ustrojstvo, kao i slobodu komuniciranja sa drugim jevrejskim zajednicama. Kao što je slučaj i sa biskupima i reisom, tako se ugovorom utvrđuje da će prije imenovanja rabina Jevrejska zajednica o tome povjerljivo obavijestiti Vladu. I druga prava i slobode predviđeni ugovorom sa Islamskom zajednicom po analogiji su utvrđeni i ovim ugovorom (izgradnja sinagoga, neradni dani za Pashu i Jom Kipur, košer ishrana u vojsci, zatvorima, bolnicama, mogućnost osnivanja vjerskih škola, televizije, karitativna djelatnost...). Član 18 ugovora istovjetan je kao član 20 ugovora sa Islamskom zajednicom, tj. *ni on ne spominje mogućnost vjerske nastave u javnim školama*. I ovaj ugovor, budući da nije međunarodni, stupa na snagu danom potpisivanja. Pravna priroda Jevrejske zajednice može, međutim, izgledati upitno, budući da se radi o grupi građana – Jevreja, a ne o vjerskoj organizaciji kakve su Rimokatolička crkva i Islamska zajednica, a na čelu ovakve zajednice ne nalazi se sveštenik. Upadljiva je, međutim, bila želja Vlade da potpiše sporazum sa što više vjerskih zajednica, pa je i Jevrejska zajednica, praktično, tek u osnivanju i sa još uvijek slabo razvijenom organizacijom i članstvom,³⁹ bila u tom krugu. Premda se radi o brojčano malom broju stanovnika,⁴⁰ svakako je pozitivno što se i ovoj grupi crnogorskih građana posebnim aktom potvrđuju njihove vjerske slobode. Ovo još više dobija na značaju kada se uzme u obzir antisemitizam kao jedna od velikih prijetnji za ljudska prava i slobode u svijetu, a koji je nažalost prisutan i kod nas. Takođe, osnivanje Jevrejske zajednice kao i sporazum sa njom mogli bi pomoći reevaluaciji jevrejskog nasljeđa u Crnoj Gori, do čega praktično nije dolazilo do sada.⁴¹ Pojava Jevrejske zajednice daje još jednu dimenziju multikulturalnosti i multikonfesionalnosti Crne Gore

³⁸ Interesantno, u cijelom ugovoru Jevrejska zajednica Crne Gore, što je njen zvaničan naziv, naziva se Jevrejska zajednica u Crnoj Gori.

³⁹ Jevrejska zajednica je osnovana avgusta 2011, ima za sada 107 članova od oko 300 Jevreja, koliko se pretpostavlja da trenutno živi u Crnoj Gori. Izabran je i prvi rabin crnogorskog porijekla, a izgradnja sinagoge u Podgorici očekuje se 2013. godine. (Više na: www.jev-zajcg.com)

⁴⁰ I u skladu sa istorijskom presudom Evropskog suda za ljudska prava u slučaju *Kokinakis protiv Grčke* iz 1993, vjerske slobode ne mogu biti privilegija jedne, dvije ili tri vjerske zajednice, već one ili postoje za sve ili se o njima ne može govoriti. Minos Kokinakis je bio grčki Jehovin svjedok koji je decenijama trpio progone od strane grčkih vlasti.

⁴¹ Na primjer, boravak i smrt Šabataja Cvija, sefardskog rabina koji se proglasio za mesiju, u Ulcinju, ili pjesnika Flavija Eborenzea u Herceg Novom.

i doprinosi daljoj izgradnji kulture ljudskih prava i sloboda, posebno većem njegovanju jedne od temeljnih vrijednosti civilizovanog savremenog svijeta – borbe protiv antisemitizma.

Ipak, ovi ugovori nijesu doprinijeli mnogo relaksaciji interkonfesionalnih odnosa. Otvorili su određena pitanja koja nije bilo nužno otvarati, a uz to, nije bilo logično sklapati ugovore sa vjerskim zajednicama prije donošenja temeljnog zakona koji bi trebalo da riješi njihov status. Pored toga, otvoreno je pitanje sklapanja ugovora i sa pravoslavnim crkvama, jer nema opravdanja da se ugovor sklapa parcijalno sa nekim vjerskim zajednicama. S druge strane, jasno je da do takvih ugovora teško može doći u najskorije vrijeme. Crnogorskim vlastima tek predstoji vrlo osjetljivo regulisanje odnosa sa Srpskom pravoslavnom crkvom i njene četiri eparhije u Crnoj Gori, kao i rješavanje statusa Crnogorske pravoslavne crkve koja nije kanonski priznata.

PITANJE PRAVOSLAVNIH CRKAVA I SEKULARIZAM U CRNOJ GORI

Upravo odnosi između Srpske pravoslavne crkve i Crnogorske pravoslavne crkve predstavljaju problem koji opterećuje normativno i praktično trajno ostvarivanje vjerskih sloboda u Crnoj Gori. Sa jedne strane, postoje argumenti da je u pravoslavlju princip da su crkve nacionalne, pa tako postoji, pored četiri antičke patrijaršije (Carigradska, Aleksandrijska, Antiohijska i Jerusalimska) i deset kanonski priznatih pravoslavnih crkava u deset (nakon raspada Čehoslovačke – jedanaest zemalja: Rusiji, Grčkoj, Kipru, Gruziji, Bugarskoj, Srbiji, Rumuniji, Albaniji, Poljskoj, Češkim zemljama i Slovačkoj⁴²). U zemljama koje su stekle nezavisnost devedesetih godina, Ukrajini i Makedoniji, takođe su formirane samostalne crkve (u Makedoniji još 1967. godine) koje njihove države priznaju, premda ih ne priznaje, za sada, nijedna kanonski priznata crkva. U Moldaviji, kao što smo spomenuli, djeluje autonomna, a ne autokefalna crkva, kao i u Finskoj, Estoniji i Letoniji, tako da je Bjelorusija jedini izuzetak. U tom smislu, logično je (premda nigdje nije niti može biti određeno da eventualno nepostojanje crkve znači i nepostojanje crnogorskog naroda) da i u Crnoj Gori postoji posebna crkva. Razlog više je postojanje autokefalne crkve u Crnoj Gori tokom dugog vremenskog perioda, što nije bilo osporeno od strane drugih crkava, a bilo je priznato i od strane drža-

⁴² Pravoslavna crkva u Americi priznata je od strane nekih pravoslavnih crkava, uključujući Rusku, ali ne i od strane Vaseljenske patrijaršije. Popović, protojerej dr Radomir V., *Pravoslavlje na raskršću vekova*, Beograd, 1999, str. 280.

ve, eksplicitno, Ustavom Knjaževine Crne Gore.⁴³ Istina, u Temeljnomo ugovoru sa Svetom Stolicom, Vlada se obavezala na poštovanje kanonskog prava Rimokatoličke crkve u odnosima s njom, tako da izgleda logično da u odnosima sa pravoslavnom crkvom važi kanonsko pravo ove crkve/crkava. Međutim, poštovanje osnovnih vjerskih sloboda onih koji se osjećaju kao vjernici CPC ne smije biti dovedeno u pitanje. Da li to znači i njihovo pravo upotrebe pravoslavnih hramova u Crnoj Gori, pitanje je u prvom redu stvarnopravnih odnosa⁴⁴.

Odnosi između SPC i CPC nemaju u Crnoj Gori samo vjersku dimenziju. Ovi odnosi samo su izraz velike podjele u crnogorskom nacionalnom korpusu, koja se javno manifestovala nakon raspada SFRJ 1991. godine, a koja je postojala najmanje jedan vijek. Kao što je došlo do formiranja raznih udruženja i organizacija paralelnih u odnosu na postojeće, smatrane prosrpskim, tako je nastala i CPC. Ipak, dok se može sporiti pravni status određenih organizacija koje su „blizanci” državnih organa i institucija formiranih po jasno određenim pravnim pravilima, dotle je teško ovako postavljati pitanje crkve koja je, sama po sebi, organizacija koja nastaje kao izraz određenog broja ljudi da institucionalizuju svoju vjeru, *i u to država ne smije da se miješa*.⁴⁵

Država mora da omogući svim vjernicima ostvarivanje njihovih vjerskih sloboda, sve dok to ne znači širenje vjerske i druge mržnje i antidržavno djelovanje. Situacije iz prethodne dvije decenije, kada je bilo onemogućavano vjernicima CPC da vrše osnovne vjerske obrede i obilježavaju vjerske praznike, uglavnom su postale prošlost. Njihov pristup hramovima tiče se prije svega rješavanja imovinskih sporova.⁴⁶

⁴³ Ustav Knjaževine Crne Gore, član 40, *Crnogorski zakonici 1796–1916*, knjiga IV, priredili dr Branko Pavićević i dr Radoslav Raspopović, Podgorica, 1998, str. 8.

⁴⁴ Imovinska pitanja predstavljaju posebno i veoma komplikovano pitanje koje se svakako tiče i same mogućnosti vršenja obreda i ostvarivanja drugih vjerskih sloboda. No, ostvarivanje principa kojeg je postavio još Justinijanov Codex Iuris Civilis – *suum cuique tribuere* – još uvijek je teško ostvarivo budući da se jasno ne zna koja imovina je pripadala kome (državi, stanonovništvu naselja koje je hram izgradilo, Cetinjskoj mitropoliji, Mitropoliji crnogorsko-primorskoj ili nekoj drugoj eparhiji SPC, Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi...).

⁴⁵ I praksa Evropskog suda za ljudska prava naglasila je da, iako država ima pravo da učestvuje u unutrašnjim sukobima u nekoj vjerskoj zajednici kao neutralni posrednik, ona mora voditi računa da ne podržava jednu stranu na račun druge. Sud je ovo istakao i presudama *Hasan i Čauš protiv Bugarske* i *Vrhovni sveti savjet Islamske zajednice protiv Bugarske*.

⁴⁶ Odbacivanje predstavlke Budimljansko-nikšićke eparhije od strane Evropskog suda za ljudska prava olakšalo je državi rješavanje imovinskih pitanja, makar u pogledu restitu-

Činjenica je da je Crna Gora mlada država koja i dalje ima veliki broj unutrašnjih problema koji su ostali kao relikv potiskivane nacionalne posebnosti tokom dužeg perioda. Stoga je rješavanje pitanja podijeljenih pravoslavnih vjernika manifestacija, a ne generator dublje podjele. Trajno rješavanje takvog stanja kao posljedicu će imati rješavanje i ovog pitanja. U tom smislu, i jedino u tom cilju, treba posmatrati djelovanje određenih političkih partija, koje je usmjereno i na pitanja crkve. Ono bi inače predstavljalo uplitanje u vjerska pitanja i još jedno ugrožavanje proklamovanog sekularizma, ali je ono razumljivo ako predstavlja dio šireg rješenja. Trajno rješenje mora biti odmjereno, i imati u vidu da je, s jedne strane, SPC i dalje među najpopularnijim institucijama u Crnoj Gori i da ima daleko najviše vjernika od svih vjerskih zajednica, a da s druge strane, mora biti poštovano pravo svake grupe građana da se organizuje, kao što je to, u konačnici, urađeno i kada je crkva nastajala poslije, po hrišćanskom vjerovanju, raspeća Isusa Hrista. U vršenju svojih vjerskih sloboda, nijedna vjerska organizacija, pa ni Srpska (ili Crnogorska) pravoslavna crkva ne smije ograničavati prava drugih vjerskih grupacija, a dužna je da poštuje zakone države Crne Gore. Bavljenje sveštenika politikom, što je bio čest slučaj u proteklom periodu, ugrožava koncept Crne Gore kao sekularne države, i realno dovodi do protivreakcija – miješanja države u pitanja crkve. Sekularizam u Crnoj Gori izraz je želje Crne Gore da prihvati jednu od velikih vrijednosti moderne civilizacije, i učešće sveštenstva SPC na parapolitičkim skupovima, kao i izgradnja i „obnova” vjerskih objekata bez dozvole nadležnih organa svakako ne mogu biti posmatrani kao nešto prihvatljivo u državi vladavine prava. Takođe, stavovi tipa „nema Crne Gore bez Crnogorske pravoslavne crkve” potencijalno su opasni, budući da je riječ o sekularnoj i multikonfesionalnoj državi, čije postojanje je nekad bilo zasnovano na postojanju jedne vjerske institucije, Cetinjske mitropolije, ali je to vrijeme davno prošlo i Crna Gora je kao država postojala u okviru Titove Jugoslavije, a da nije postojala nikakva autokefalna crkva.

Sekularizam (ili laicitet) je trajna vrijednost modernih društava i njegova zaštita mora biti jedan od primarnih ciljeva države. To je posebno važno u multikonfesionalnim društvima kakvo je crnogorsko. Uz to, ne smije se zaboraviti da je u Crnoj Gori u najvećem broju slučajeva vjersko opredjeljenje izraz

cije nacionalizovanih dobara. Prema ugovorima koje je do sada sklopila sa vjerskim zajednicama, Crna Gora se obavezala da će donijeti zakon o restituciji koji će riješiti ovo pitanje;

<http://www.portalanalitika.me/drustvo/tema/77708-ovjek-koji-je-pravno-pobijedio-spc-.html>, unos na: 5. decembar 2012.

oslonjenosti na pripadnost određenoj tradiciji⁴⁷, a ne izraz dublje i istinske vjere. To nije samo relikv višedecenijske dominacije marksističke ideologije koja kaže da je *religija uzdah ucviljenog bića i opijum za narod*, već i produkt višestoljetnog bitisanja u ratničkom društvu u kojem se nije imalo vremena za duhovni život. Ne smijemo zaboraviti i da je broj deklariranih ateista porastao između dva popisa i da oni, nakon pravoslavaca, muslimana i katolika predstavljaju najveću skupinu. Vjerske slobode neupitno obuhvataju i pravo svakoga da se izjašnjava da nije vjernik, da se izjasni kao ateista, agnostik ili da se uopšte ne izjašnjava o tom pitanju. Vjerske slobode znače i da svoja filozofska uvjerenja (pa time i uvjerenje da bog ne postoji) roditelji imaju pravo prenositi na svoju djecu, kao i da svaki vjernik ima slobodu da se odrekne vjere i postane ateista. Takođe, značajno je naći mjeru između ograničenja slobode izražavanja i vjerskih sloboda, odnosno, do koje mjere može ići sloboda izražavanja a da ne ugrozi slobodu vjeroispovijesti, i do koje mjere se ona može ograničiti radi zaštite vjerskih sloboda.

ZAKLJUČAK

Ako se izuzme činjenica da još uvijek nije donijet zakon o vjerskim zajednicama prilagođen novom vremenu Ustavom i drugim zakonima, vjerske slobode su normativno garantovane u Crnoj Gori po evropskim standardima. Ističući određene, mahom pojedinačne, incidente i i dalje neriješen odnos pravoslavnih crkava, i međunarodni subjekti su saglasni sa tim da je Vlada i u praksi sprovodila politiku zaštite vjerskih sloboda.⁴⁸

Sa jedne strane, vjerske slobode realnost su svake savremene države i izgradnja društva tolerancije prema svakom vjerskom (i filozofskom) ubjedenju je imperativ. Sa druge strane, miješanje vjerskih zajednica u politička pitanja (što je najviše, ali ne jedino, bio slučaj sa Srpskom pravoslavnom crkvom), kao i uplitanje političara i političkih partija u djelovanje vjerskih zajednica ozbiljno dovode u pitanje sekularnu prirodu države, kao i ravnopravnost vjerskih zajednica, koja je proklamovana Ustavom.

Crna Gora se, nalik drugim postkomunističkim društvima, suočava sa pritiscima da nađe mjeru između poštovanja vjerskih prava i sloboda koje su bile ograničene u periodu nakon Drugog svjetskog rata i uvažavanja sekular-

⁴⁷ Govoreći o (iz njegovog ugla) pogubnosti religije, Kristofer Hičens govori staru belfastku šalu koja kaže: „Čovjek je zaustavljen u jednom belfastskom kvartu, pitali su ga koje je vjere, a kad je rekao da je ateista, pitali su ga katolički ili protestantski ateista?”. Hitchens, Christopher, *God is not Great*, New York, Boston, 2009, p. 18.

⁴⁸ http://podgorica.usembassy.gov/2010irf_mne.html, unos na: 5. decembar 2012.

nih trendova koji sprečavaju vraćanje uticaja vjerskih organizacija, koji su postojali u prijeratnom i ranijim periodima.

Normativno uređenje vjerskih prava i sloboda i statusa vjerskih zajednica u Crnoj Gori kompleksno je pitanje. To nije samo odraz različitih vjerskih osjećanja, već jedan od izraza dublje podjele u crnogorskom društvu koja obuhvata i različitost pogleda na nacionalnu istoriju, kulturu, jezik, čak i na sam nacionalni identitet. U tom smislu se teško može očekivati jasno i konačno rješenje sporova koji postoje, bez temeljnog rješenja šireg problema. No, svako normativno djelovanje u pravcu regulisanja vjerskih pitanja mora imati u vidu zaštitu sekularizma, odnosno laiciteta kao temeljne vrijednosti građanskog društva i zaštitu slobode svakoga da na svoj način poštuje Boga (naravno, bez povrede tuđih prava), koja je kao jedna od četiri Ruzveltove slobode ugrađena u temelje sistema Ujedinjenih nacija.

LITERATURA

- [1] *Crnogorski zakonici 1796–1916, knjiga IV*, priredili dr Branko Pavićević i dr Radoslav Raspopović, Podgorica, 1998.
- [2] Cvrlje, Vjekoslav, *Vatikanska diplomacija*, Zagreb, 1992.
- [3] Čepar, Drago, Zakon o vjerskim slobodama i sporazumi sa crkvama u Sloveniji, u: *Pravni položaj crkava i vjerskih zajednica u Crnoj Gori danas*, Zbornik radova međunarodnog naučnog skupa (Bar, 23–25. maj 2008), Nikšić, 2009.
- [4] Dragičević, Risto J., *Ugovor Svete stolice s Knjaževinom Crnom Gorom 1886*, Cetinje, 1940.
- [5] Džomić, Velibor, Pravni položaj crkava i vjerskih zajednica u Crnoj Gori, u: *Pravni položaj crkava i vjerskih zajednica u Crnoj Gori danas*, Zbornik radova međunarodnog naučnog skupa (Bar, 23–25. maj 2008), Nikšić, 2009.
- [6] Folić, Zvezdan, *Država i vjerske zajednice u Crnoj Gori 1945–1965*, Podgorica, 2007.
- [7] Hitchens, Christopher, *God is not Great*, New York, Boston, 2009.
- [8] Informacija o procesu izrade Nacionalnog izvještaja o stanju ljudskih prava u Crnoj Gori u okviru drugog ciklusa Opšteg periodičnog pregleda Ujedinjenih nacija, Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija, 5. septembar 2012.
- [9] *Ljudska prava u Crnoj Gori 2010–2011*, Gorjanc-Prelević, Tea (ur.), Podgorica, 2011.
- [10] Odluka Ustavnog suda Republike Crne Gore kojom se utvrđuje da odredba člana 13 Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica nije u saglasnosti sa Ustavom Republike Crne Gore, Službeni list Republike Crne Gore, broj 36/2003
- [11] Popović, protojerej dr Radomir V., *Pravoslavlje na raskršću vekova*, Beograd, 1999.
- [12] Rastoder, Jasmina, *Crnogorska štampa o položaju muslimanki i akciji skidanja zara i feredži u barskom i ulcinjskom srezu 1946–1950*, u: *Almanah*, 41–42, Podgorica, 2008.
- [13] Robers, Gerhard, Koje međunarodne pravne obaveze treba uključiti u zakon o religiji, u: *Pravni položaj crkava i vjerskih zajednica u Crnoj Gori danas*, Zbornik radova međunarodnog naučnog skupa (Bar, 23–25. maj 2008), Nikšić, 2009.

- [14] Temeljni ugovor Crne Gore i Svete Stolice, Službeni list Crne Gore – Međunarodni ugovori, broj 7/2012
- [15] Ustav Crne Gore, Službeni list Crne Gore, 1/07
- [16] Ustav Republike Crne Gore, Službeni list Republike Crne Gore, 48/92
- [17] Ustav Socijalističke Republike Crne Gore, Službeni list Socijalističke Republike Crne Gore, broj 5/1974
- [18] Vukšić, Tomo, Sloboda vjere i stabilnost multikonfesionalnog društva, u: *Pravni položaj crkava i vjerskih zajednica u Crnoj Gori danas*, Zbornik radova međunarodnog naučnog skupa (Bar, 23–25. maj 2008), Nikšić, 2009.
- [19] Zakon o crkvama i verskim zajednicama Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, 36/2006
- [20] Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, Službeni list Socijalističke Republike Crne Gore, broj 9/1977
- [21] Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju Crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 5/2004
- [22] http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/80119CA2-3425-43D9-9FEB-524829C637B1/0/FICHES_Libert%C3%A9_religion_EN.pdf
- [23] <http://www.fin.ba/datoteke/dahlab-protiv-svicarske.pdf>
- [24] www.jevzajcg.com
- [25] www.monteislam.com
- [26] <http://www.ombudsman.co.me/propisi.php>
- [27] http://podgorica.usembassy.gov/2010irf_mne.html
- [28] <http://www.portalanalitika.me/drustvo/tema/77708-ovjek-koji-je-pravno-pobijedio-spc-.html>
- [29] www.slobodnaevropa.org/content/tema_sedmice_vjeronauka_u_skolama_crna_gora/24208042.html

Boris VUKIĆEVIĆ

FREEDOM OF RELIGION AND SECULARISM IN MONTENEGRO

Summary

As a country situated on territory where different civilization circles meet, Montenegro is multi-religious society. On the other hand, its warlike history and, domination of communist ideology through second half of the 20 th century lead to a low level of dedication to religious life. Like majority of other post-communist countries, Montenegro goes through period of rebirth of religious organizations as they ask for rights they deem taken away from them in recent history.

Essentially, freedom of religion is guaranteed by the Constitution of the Republic of Montenegro of 1992, and then by the Constitution of Montenegro of 2007. There is no special law for freedom of religion and the Law of legal status of religious communities of 1977 still regulates the legal status of religious organizations. Montenegro, like other post-communist countries, faces pressures to find measure between respect of religious freedoms that were limited during communist rule and respect of general trends of secularization that

make more restrictive return of the influence religious communities had before the war and earlier.

Still, besides problems characteristic for all transitional countries from the Baltic to Ionian Sea, Montenegro has its own peculiarities that make religious issues particularly complex and that demand answering them in extremely sensitive way.

Montenegro has long tradition of existence of different religions on its territory: Orthodox Christianity, Islam, and Roman Catholicism. Also, what makes it different from other countries (with the exception of relatively similar cases of Moldova and Ukraine) the faithful of main religion, Orthodox Christians, are divided into two groups, and their conflict, besides canonical and legal, has first of all political effects.

Interfering of religious communities in political issues, which was the case particularly with the Serbian Orthodox Church, and, on the other hand, interfering of politicians and political parties in affairs of religious organizations put in serious jeopardy secular nature of the state, and equality of religious communities proclaimed by the Constitution.

Government of Montenegro signed the Basic Agreement with the Roman Catholic Church (the Holy See) that made Montenegro once again the first predominantly Orthodox country to sign the concordat, but this agreement, and the Agreement with the Islamic community did not help much relaxation of interfaith relations. Montenegrin government only in the future will have to search for the solution of very sensitive issue of relation with the Serbian Orthodox Church and its four eparchies operating in Montenegro, and status of the Montenegrin Orthodox Church, which is canonically unrecognized. The advent of the Jewish community, for the first time in history of Montenegro, and signing an agreement with it gave another dimension to regulating relations between state and religious communities and regulating rights and freedoms concerning religion.

Legislative regulation of religious rights and freedoms and status of religious communities in Montenegro are complex issues. It is not different religious dogmas, but one of many expressions of deep divide in Montenegrin society that encompasses different views of national history, culture, language, even national identity. That is the reason why it is difficult to expect clear and final solution to existing conflicts – every legislative action aimed to regulate religious issues must keep in mind preservation of secularism (laicism), as basic value of civil society, and protection of freedom of each person to worship God in his/her own way (keeping, of course, rights and freedoms of others unharmed), as one of four Roosevelt's freedoms incorporated in foundations of United Nations system.

Key words: Montenegro, freedom of religion, secularism, concordat, Islamic community, Orthodox Church, Jewish community, multi-religious